

Тетяна
Чайка

БЕСІДИ З КРИМСЬКИМ «Я вийшов зі степу...»¹

Усі ми, як відомо, родом з дитинства, кожне людське життя має в країні дитинства свої витoki, особливість яких позначається на всій нашій подальшій долі. Для когось це — ласка маминих рук, для когось — перші дитячі ігри, ще для когось якась випадкова подія — на сторонній погляд, можливо, зовсім незначна. Для Сергія Борисовича Кримського такою доленосною подією став донецький степ, спілкування з цим степом; як побачимо, саме звідси він виводив початок своєї духовної біографії.

Певна річ, у справжнього мислителя завжди не просто відокремити фізичний часовий плин життя від духовного: зовсім буденна, пересічна деталь часто-густо може виявитися поштовхом для зовсім не буденних роздумів. Таких деталей у докладній розповіді Сергія Борисовича про його дитинство знайдемо чимало. На сторінках журналу ми не маємо змоги викласти всю її повністю; подаємо те, що видається нам найвиразнішим і найголовнішим. Нагадаємо, що повністю інтерв'ю з Кримським будуть видані окремою книгою.

І ще одне хотілося б зауважити. Передаючи на письмі це багатогодинне і складне за структурою інтерв'ю, ми вважаємо за доцільне зберегти, наскільки можливо, усний габітус розмови — аби най-

¹ Попередні публікації рубрики «Доторк» див.: Філософська думка. — 2009. — № 3. — С. 140—145; 2011. — № 1. — С. 128—145.

повніше донести до читача емоційну та інтонаційну самотність автора, зберегти ефект присутності його поміж нами.

Тетяна Чайка: Сергію Борисовичу, розкажіть, будь ласка, коли і де ви народилися?

Сергій Кримський: Я народився 2 червня 1930 року, в Артемівську на Донбасі. Ці обставини важливі ось у якому стосунку. Річ у тім, що коли після війни мені робили свідоцтво про народження, в ньому записали не 2 червня, а 2 липня. І це стало неприємною обставиною всього мого життя. 2 липня нікого в нашому інституті немає. Мої заяви, що я народився 2 червня, ні на кого не діяли.

Обставини мого народження і місто Артемівськ мають значення. Річ у тім, що це найдавніше місто Донбасу, а Донбас — це Половецький степ. Біля Артемівська шахти лише соляні. Це культурний центр був Донбасу колись (тільки після війни Донецьк перехопив ініціативу). Тож у нашому домі поперебувало дуже багато видатних майстрів мистецтв аж до... З Голівуду Мері Пікфорд там була. Вона була у нас вдома. Такий дім був відкритий. Моя мати за освітою була піаністка...

Місто Артемівськ — інтернаціональне. Там німці були, болгари були, греки, євреї, українців було мало, бо такий регіон специфічний. Але це дуже давній шлях, так званий «чумацький шлях», там із XVI сторіччя фортеця. І довкола мене був цей Половецький степ, який досі я ще пам'ятаю, ковиловий степ. Я пам'ятаю степ, яким ходили дрохви, мене вразили. І цей степ відіграв певну роль у моєму житті, тому я про це хочу розповісти. Хлопчаком я мав досить велику свободу. Траплялися випадки, коли батько переймався своїми компаніями, полюванням, мене брали із собою, й мені доводилося ночувати серед степу. Мені це цікаво було. Я лежав у степу, дивився в небо й уявляв собі (це я зараз розумію, тоді я цього слова не знав) нескінченність. Внаслідок такого споглядання я якось одного разу знепритомнів. Мені було років 7—8. Відтоді образ зоряного неба мене все життя переслідував.

Т. Ч.: І таким був Ваш перший філософський досвід?

С. К.: Перший філософський досвід... Власне, з цього я й розпочинаю філософський досвід свій, тому що це мені допомогло багато що збагнути у філософії. Ось, скажімо, вивчаю я східну філософію. Східна філософія — цього часто молодь не розуміє — відрізняється від західної, звичної для нас філософії тим, що звична для нас філософія — це тексти, а східна філософія — це, передусім, способи життя. Хоча тексти там теж є, але вони допоміжні.

Т. Ч.: Що ви маєте на увазі, коли кажете «східна філософія»?

С. К.: Я маю на увазі головню індійську філософію: веди, йогу, буддизм, у тій формі буддизм, у якій він поширився потім по Китаю. Там, скажімо,

специфічна теорія пізнання: вони вважають, що задавати питання дуже небезпечно; що задаючи питання, ти розбуркуєш рій бджіл, які дуже боляче ранять; що сама реальність є відповіддю на всі можливі питання...

Т. Ч.: Як зоряне небо?

С. К.: Як зоряне небо, котре ти запитуєш... І що, взявши на себе ідею пізнання, ти дуже багато чим ризикуєш. Пізнаючи, можна поставити своє існування на межу між життям і смертю. Ти перебуваєш на такому шляху, що назад ти повернути вже не можеш, а попереду безодня, і ти можеш тільки одне — перестрибнути через цю безодню, що може призвести або до твоєї загибелі, або, навпаки, до твого спасіння. Тобто треба мати сміливість ризикнути пізнавати.

Відверто кажучи, я як раціоналіст цього збагнути не міг, і тільки ось цей перший досвід мені допоміг. Східні мислителі ставлять такі питання пізнання, що їх не ставить західна філософія: це проблема нескінченності, це проблема Абсолюту, це проблема Ніщо, це проблема нірвани. Тільки на гребені дуже глибокого ризику можна підходити до таких речей. Ось так, як я відчув цей ризик, коли втратив свідомість, думаючи про нескінченність. Я зрозумів, що справді існують такі проблеми, які дуже ризиковано порушувати. Я вже потім, уже десь у 80-х роках, сформулював ідею ціннісно-смыслового універсуму. Сенс цієї концепції (я дуже серйозно до неї ставлюся) полягає ось у чому: питання про реальність і свідомість у певному стосунку є питанням беззмистовним. Чому? Тому що ми сприймаємо реальність не в її стихійній формі, не в тій формі, в якій вона існує в галактичному якомусь просторі. Для нас вода — це не просто H_2O . Вода таки H_2O , ніхто цього не заперечує, але для нас вода — це довга дорога в пустелі до колодязя, це дзенькіт цеберка води, коли ми підіймаємо його з криниці, це буря, це ураган, океан, це свята вода. Розумієте? Для нас вогонь — це не просто ланцюгова хімічна реакція (хоча ніхто не заперечує, що це реакція); це і якийсь романтичний спомин про нічні туристські маршрути з багаттями, це і полум'я вогнища домашнього, це і бог Ярило, це і той вогняний стовп, котрий вів через пустелю людей. І земля — це не просто «гумус»; це соціальний ґрунт, це батьківщина тощо.

Тобто ми живемо в ціннісно-смысловому універсумі. Звісно, це не скасовує того, що існують об'єктивні речі, але ми живемо в ціннісно-смысловому універсумі. Цей універсум має свої особливості, особливості ось які: жодна філософська концепція, як західна, так і східна, не заперечує, що пізнавати цей світ можна нескінченно. Але якщо світ нескінченно пізнаваний, то абсолютну більшість речей у цьому світі нами не пізнано. Якщо нами не пізнано абсолютну більшість речей у цьому світі, то у світі мають відбуватися чудеса. І найбільше чудо — це повна відсутність чудес у нашому житті. Це значить, що ми створили собі штучно-комфорт-

ний світ, закритий, штучно-комфортно відгородилися від усього бентежного, таємничого, незрозумілого. Ми живемо так, як на середньовічних картах, за межами ойкумени, там, за Гібралтаром, писали: «тут живуть дракони». Ціннісно-смысловий універсум завжди покладає межі між усвідомленим та пізнаним нами — і царством стихійності. Такою межею постає міфологія, таїна і все те, що може тривожити людину.

Так-от, розумієте, яка річ. Західна філософія цю тривогу раціоналізує, не розуміє. Східна філософія цим живиться, але живиться, розуміючи філософію вже не як текст, а як особистий шлях, особисте дао тощо. Тож отой досвід усвідомлення степу й усвідомлення нескінченності був, як я тепер розумію, поштовхом усього мого життя. І потім, що таке степ? Ось я вже тепер, перебуваючи в Будинку творчості в Кичеєві, виходжу в степ, виходжу так далеко, що вже й не видно ніякого житла людського, тільки степ. Аж раптом — це був один такий епізод — раптом я відчув страшну самотність. Таке почуття мені не властиве, тому що я завжди спілкуюся — з якимось там Абсолютом, у мене є з ким спілкуватися. І я почав аналізувати: в чому річ, звідки в мене виникло це бентежне почуття самотності? Виявляється, я був один у степу, переді мною було одне дерево, а наді мною одна хмаринка — тобто весь світ в єдиному примірнику! Ось це відчуття, коли весь світ виявляється в єдиному примірнику, а епіцентром — ти, може бути лише в степу. Через це я сподіваюся, що вам зрозуміло, що таке степ, з якого я вийшов.

Т. Ч.: Степ був, наскільки я розумію, у цьому разі символом єдності, а не одиничності?

С. К.: І того, й іншого. Медитував я десь у 60 років над степом, а тоді, в дитинстві, це просто поштовхи були.

Розумієте, ця тема степу і тема зоряного неба мене супроводжували все життя. Коли в 1943 році звільнили Київ (батьки були в армії, матір і батько), ми опинилися в Києві. Війна перетягнула нас сюди. Я одразу пішов до обсерваторії Київського університету — хлопчиськом, семикласником, — і на що я напросився? В астрономії академічній є таке завдання: вони фіксують розташування зірок в різні пори року. Ця робота не вважається уповні науковою, але якщо ви десять років її виконували, вам присуджували кандидатський ступінь. Потрібно всю ніч сидіти і потім на аркуші, покладеному на зображення з телескопа, ставити точки. Співробітники обсерваторії не завжди хочуть цим опікуватися. Я запропонував свої послуги. Це не наука була, це була механічна система — позначати розташування зірок, але для мене це були просто духовні мандри в оту саму нескінченність. Й тим паче, усе це вночі. І так тривало до університету, багато років я туди ходив уночі і спостерігав.

Т. Ч.: Тобто десь років п'ять?

С. К.: Так, дуже довго. Потім я став членом астрономічного товариства. Всехсвятський особисто мене курирував (до речі, він мені дуже допоміг при захисті кандидатської, мене ж завалювали в університеті). Це з одного боку. А потім, це ж вигляд зоряного неба мені допоміг зрозуміти Сковороду. Тому що у нас ідею символів Сковорода неправильно розуміли. Під символами розуміли в ліпшому разі метафору або ж спосіб, мову якусь, якою ви говорите або пишете. Сковорода перший здійснив цей революційний крок, він під символами став розуміти реальність, символічний світ упровадив. Ніхто не заперечує, і Сковорода цього не заперечував, що символи є і метафора, і мова, але він виходить за межі цього розуміння. Чому іще він виходить за межі такого розуміння, там теж є одна обставина. Річ у тім, що наші культурологи недогледіли переломну мить у європейській свідомості, коли з XVII сторіччя було емпірично доведено систему Коперника. Коли Коперник представив свої математичні розрахунки, ніхто цього всерйоз не сприйняв. А коли Галілей це емпірично став підтверджувати, ось тут розпочалася сильна криза європейської свідомості. Розумієте, кардинали, що судили Галілея, мали право йому чесно дивитися в очі, адже що їм пропонував цей чоловік? Він пропонував півтори тисячі років європейської історії культури вважати помилкою, тому що ця культура стверджувала, що людина — в центрі світу. Це було центральною темою європейської культури. І раптом Галілей пропонує вважати це помилкою. А які докази він наводить для цього? Як вони казали, «свідчення скельця». Тоді свідчення приладів не вважали за доказ, тільки у XVIII сторіччі носіння окулярів додало якоїсь довіри до них. І потім, ще одна обставина була. Сучасна оптика враховує фокус, тому в оптичних приладах існують дві труби для того, щоб ми могли наладрати їх на власне око. А в телескопі Галілея була одна трубка, налагоджена тільки на його око, й тому те, що бачив він, часом не бачили інші. Розпочалася страшна криза: Гете, Паскаль... Як це, людина перестала бути центром світу? Це була величезна втрата для культури. І що цікаво, Сковорода знаходить вихід з цієї ситуації. Він каже: якщо людина перестала бути центром світу (чого він не заперечує), то людина сама — особливий світ. Особливий символічний світ. І тут вона залишається центром, у цьому мікросвіті. Це її світ — вона залишається в центрі.

А що значить символічний світ? Маю на увазі, не як філософська картина, а ось зоряне небо. Усе зоряне небо — це антична міфологія. Сучасні митці знайшли більш реалістичні обриси сузір'їв, ніж там «Велика Ведмедиця», «Стрілець», «Рак» тощо, але людство цього не прийняло, відмовилось. Ми живемо під античним небом! Це уся антична міфологія, це книга зоряна, а ви це бачите як реальність перед собою. Або ви дивитесь панораму Києва, скажімо, з Дарниці. Що ви бачите? Ви бачите ріку Дніпро, так? Ріка — це джерело життя, ріка — це символ потаємного під-

водного існування, ріка — це символ глибини тощо. Ви бачите гору, пагорб високий. Гора здіймалася як вісь світу, як навіть аналогія світового дерева. Ви бачите в цій горі печери — це інтимний інтер'єр духа. Як ви знаєте, всі мислителі міфологічні в печерах народжувалися. Щобільше, печера — це й символ жіночого начала, породжувального начала. Це і символ могили, і символ породження тощо. Ви бачите печеру, ви бачите храм. Храм — це те, що поєднує землю і небо. Ви бачите хвилясту лінію обвідних стін — це свята округа буття, що нею Хома Брут відгороджується від нечистої сили. Ви бачите золоті бані, котрі віддзеркалюють плин хмар, нальоти снігу, тобто якусь динаміку. Ви бачите нескінченне небо. Ось перед вами символічний світ — реальний! Я в його зображенні використав не тільки свої версії, я цю картину не приписую собі, а просто беру її як ілюстрацію того, що таке символічний світ.

Т. Ч.: Цікаво, от коли ви побачили Київ уперше, ви його саме так побачили?

С. К.: Я трохи інакше бачив його спочатку. Я ж у 43-му році з військами увійшов. Для мене це було так: ось тут були німці. Місто, очищене від німців, місто руїн, крізь які я йшов. До річі, потім я блукав у цих руїнах. Можливо, руїни теж надали мені поняття хаосу. А тут була ще одна обставина. На Хрещатику було багато аптек, довоєнних аптек. Вони геть усі були зруйновані, а я знаходив підвали таких аптек, де був хімічний посуд і реактиви. І я захопився хімією — це був перший мій порух до науки. Понад те, я був хлопчиськом воєнного часу в період евакуації. І в період евакуації я був зовсім іншим, тип зовсім інший. До річі, дуже неправильно вважають, що людина вмирає лише один раз на світі. Вона вмирає у своєму житті декілька разів, я вмирав декілька разів. От перше переродження було, коли я потрапив до Києва. Що значить вмирав? Змінюється твоє обличчя, фотографічно навіть, змінюються твої інтереси, погляди — все змінюється. Я в період війни був хуліганом, бився, на фінках бився, у мене ножові поранення є. Ну тоді ж хлопчачі ватаги були, у яких я брав участь. А нас іще запрошували на військові заводи виточувати корпуси снарядів.

Т. Ч.: Це де було?

С. К.: Оренбург. Ми мали справу з таким обладнанням, на якому самі вирізали фінки й заточували. Загалом-то, жорстокий цей світ, я ж знав, знав, що це таке. А от коли я опинився в Києві і на руйновищі знайшов хімічний посуд, тоді мені потрапила до рук сірчана кислота. Один учень школи, в нього мати була аптекаркою, дістав пляшку сірчаної кислоти. Я зміняв фінку на пляшку сірчаної кислоти, і зовсім іншою людиною увійшов до цього світу. Я перейнявся хімією, наукою. Потім від хімії я перейшов до фізики, а від фізики знову до астрономії. У мене був такий юнацький запал, який зараз мені зовсім не властивий: яким чином я могу

принести максимальну користь людству? Якби я був фізиком, хіміком або математиком, я міг би щось одне зробити й подіяти на якусь одну частину людства, так би мовити, професійно. А от якби я був філософом, то я міг би впливати на світогляд, і широке коло людей перебувало б у моєму полі зору.

Т. Ч.: І коли ж з'явилися такі думки?

С. К.: Ці думки з'явилися в сьомому класі. І з сьомого класу я почав вивчати Гегеля. Тут була теж одна важлива обставина. В період війни у Києві (а Київ був дуже культурним містом) загинула, була розорена велика кількість бібліотек. І ось, від Львівської площі до Євбазу по правий і по лівий бік вулиці сиділи букіністи, продавали книги. Причому цінувалися тільки підручники. А там було абсолютно все, що ви забажаєте, все що завжди — і філософська література, і еротична, — все там було за копійки. От я там усе купував. Томик Гегеля я там купив — «Малу логіку»...

Тетяна Чайка — кандидат філософських наук, науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. Сковороди Національної академії наук України. Сфера наукових інтересів — історія давньоруської філософської думки, етика, юдаїка.
